

## ELKE VERZAMELAAR IS EEN DIEF

(Samenvatting voordracht jubileumvergadering 65 jaar NMV op 20 november 1999 in Leiden)

door

A.C. van Bruggen

Twee uitspraken zullen de leiddraad van dit verhaal zijn. Van de eerste kan ik de auteur niet traceren: "Make the boy interested in natural history, it is better than games" ('games' hier te vertalen met 'teamsport'). De tweede is afkomstig van de Schotse romanschrijver/essayist Robert Louis Stevenson (1850-1894): "It is perhaps a more fortunate destiny to have a taste for collecting shells than to be born a millionaire". Dit verhaal zal bestaan uit losse beschouwingen waarbij enige controversiële zaken aangeroerd zullen worden.

Vooraf wil ik even fulmineren tegen het zo vaak gebruikte woord 'sparen' in de context van het verzamelen van schelpen en andere naturalien. Mijns inziens is dat geen correct Nederlands. Men sla er de Van Dale op na (pas bij de zevende betekenis!): "7. (jongenst.) verzamelen: zilverpapier, postzegels, sigarebandjes". Het woord 'jongenstaal' zegt in dit verband al genoeg. Wat betreft 'verzamelen' is Van Dale gewoon duidelijk: "uit verschillende richtingen of bronnen bijeenbrengen", en (2) "(in het bijz.) uit liefhebberij bijeenbrengen" - definitie van het woord 'verzameling' is o.a. "geheel van bijeengezamelde zaken, collectie". In het Engels is het volgens de Oxford Dictionary al niet anders: (to collect) "bring or come together, gather, accumulate, make collection of" en (collection) "group of things collected and belonging together". De laatste is overigens de voor ons toepasselijke vorm; men lette op de drie woorden "and belonging together". Dat is de essentie, gemist door Van Dale, namelijk de **gelijkaardigheid** van de voorwerpen.

Echt verzamelen kent fasen van toenemende specialisatie. Men begint bijna altijd met een natuurhistorische collectie, maar al spoedig vormen in ons geval de weekdieren de hoofdschotel. Dan gaat het in fasen richting specialisme (twee voorbeelden):

- (1) Alles --> weekdieren --> mariene mollusken --> Atlantische mariene mollusken --> Atlantische mariene gastropoden: verzamelen, bestuderen, publiceren . . . > † --> museum.
- (2) Alles > weekdieren --> niet mariene mollusken --> landmollusken Clausiliidae: verzamelen, bestuderen, publiceren † --> museum.

In de geschiedenis waren schelpencollecties aanvankelijk steeds onderdeel van algemene verzamelingen, later onderdeel van natuurhistorische collecties. Schelpenverzamelingen zijn dus collecties waar

het object intrinsiek centraal staat - let wel, dat omvat dus ook verzamelingen bijvoorbeeld ten behoeve van het schilderen van stillevens zoals we die in de Gouden Eeuw kenden (o.a. Rembrandt).

Men kent vier hoofdmethoden wat betreft het verzamelen, het bijeenbrengen van de schelpen dus:

- (1) zelf verzamelen in het veld (laat in de geschiedenis begonnen!);
- (2) ruilen met medeverzamelaars (al vroeg beoefend);
- (3) kopen (van de vroegste tijden tot op heden);
- (4) verzamelen in andermans collectie, namelijk
  - (4a) legaal = met toestemming van de eigenaar (onbekend wanneer begonnen), en
  - (4b) illegaal = stelen (van alle tijden).

Punt 4 is onze aandacht waard. De term verzamelen in andermans collectie (uiteraard alleen sub 4a) is afkomstig van één van mijn leermeesters, ons ere-lid Dr. J.G.J. Kuiper, die mij al in de late jaren veertig bijbracht dat het maken van een reis langs andere verzamelaars altijd veel opleverde. Immers, men is altijd welkom bij een gelijkgestemde - een dergelijke tocht levert als regel waardevol materiaal op.

Het boeiendste, echter, is punt 4b. Op dit gebied bestaan drie mogelijkheden, namelijk (x) 'ruilen' (goede exemplaren voor slechte 'ruilen' ten voordele van de dader; komt zelden voor), (y) 'uitdunnen' (een paar schelpen wegnemen uit een groot monster; een frequent gebeuren), en (z) gewoon 'stelen'.

Rond dit thema is een geweldige folklore ontstaan die ons helaas te ver voert. Schelpen gestolen uit museumcollecties keren echter soms na jaren terug als het instituut als erfgenaam mag optreden . . . Dit type diefstal heeft in het grote geheel van de criminaliteit een eigen plaats: het is altijd **stelen zonder helen**.

Een paar gegevens over het historisch raamwerk: 1696 - eerst bekende publicatie met instructies voor verzamelaars; rond 1700 - Sloane (Jamaica) en Rumphius (Ambon), de eerste echte verzamelaars in de tropen; 19e eeuw - het zelf verzamelen is gemeengoed geworden. Aanvankelijk werden schelpen bijeengebracht als lichaamsversiering, als gebruiksvoorwerpen (messen, lepels), als speelgoed

en voor magisch religieuze doeleinden. De oudst bekende collectie zoals wij bedoelen is aangetroffen onder de lava van Pompeji (79 v. Chr. bedolven door een uitbarsting van de Vesuvius), een verzameling voornamelijk bestaand uit mariene mediterrane schelpen plus vier uit de Rode Zee/Indische Oceaan.

Bij nauwkeuriger beschouwen, komt een aantal feiten naar voren die aanleiding tot controverse kunnen zijn. Ik stip deze slechts aan als potentiële bronnen van verder onderzoek: voer voor sociologen. Het volgende staatje is ter discussie:

#### VERZAMELAARS

- Noordelijk Halfrond
- Blanken
- Mannen
- Christenen
- Protestanten

#### NIET VERZAMELAARS

- Zuidelijk Halfrond
- Niet blanken
- Vrouwen
- Niet Christenen
- Katholieken

Het Noordelijk Halfrond is in dit verband eigenlijk alleen Europa plus Noord Amerika. (Is dit een kwestie van 'gematigde klimaten leiden tot initiatieven' of kwamen deze gebieden eerder economisch tot bloei door wat voor oorzaak dan ook?). Schelpen verzamelen omwille van de schelpen zelf is een economisch nutteloze arbeid en veronderstelt dus een bloeiende economie voor de groepen die zich daarmee bezig hielden. De tegenstelling man-vrouw is evenmin gemakkelijk te verklaren. Het geldt bepaald niet alleen voor de malacologen; een blik op de ledenlijsten van bijvoorbeeld entomologische verenigingen laat eenzelfde beeld zien. Is verzamelen equivalent met jagen en dus aanvankelijk een typisch mannelijke bezigheid? Hier kom ik op terug. De religieuze tegenstellingen zijn eveneens moeilijk te verklaren. Immers, niet-Christelijke godsdiensten hebben soms duidelijke banden met de natuur (o.a. in Zuid-Azië), of juist niet door bijvoorbeeld een verbod levende wezens af te beelden. De tegenstelling protestanten-katholieken kan voortkomen uit historisch gezien open en gesloten vormen van maatschappij; de houding jegens de natuur kan door utiliteitsprincipes bepaald worden.

De dames die op de voorgrond traden waren echter prominenten in ons vakgebied, getuige het volgende historische lijstje (uiteeraard een tamelijk willekeurige selectie):

- Koningin Louisa Ulrica van Zweden (Linnaeus beschreef haar collectie in 1764, museum Uppsala);
- Keizerin Maria Theresia van Oostenrijk (1717-1780) (Von Born beschreef haar collectie in 1778, museum Wenen);
- Margaret Cavendish Bentinck, 2nd Duchess of Portland (1714-1785) (enig materiaal in museum Londen);
- Eva de Burgh (overleden 1880) (museum Londen);
- Mme la Douarière Florentine Jacobine Martina Ret-haan Macaré (1812-1887) (enkele schelpen in musea

Amsterdam en Leiden);

- Jane Saul (1807-1905) (museum Cambridge);
- Marianna Panciatichi Ximenes d'Aragona Marchese Paulucci (1835-1919) (museum Florence).

Even optellen: 7 gefortuneerde en ontwikkelde dames - alle 7 van het Noordelijk Halfrond, blank en christen (5 protestant en 2 Rooms katholiek). Overigens, ook onder de wetenschappelijk werkende malacologen hebben de vrouwen zeer duidelijk hun sporen nagelaten. Ik som op uit de losse hand: Joyce Allan † (Australië), Tera van Benthem Jutting † (Amsterdam), Alison Kay (V.S.), Myra Keen † (V.S.), Kathy Way (Londen), enz. Een bevooroordeeld lijstje, behalve de eerste heb ik ze allemaal als collegae gekend en gewaardeerd. Kort geleden heeft de American Malacological Society in Pittsburgh een symposium gehouden onder de titel 'Women in Malacology', waar ik overigens nog geen publicaties van gezien heb.

Barnard (1951) gaat in op de speciale charme van het schelpen verzamelen. Op p. 2 vermeldt hij dat schelpen als regel niet breekbaar zijn, niet stinken, gemakkelijk te bewaren zijn (niemand heeft ooit gehoord van motten in een schelpencollectie) en geen speciale methodiek van monteren (opzetten, spannen, vergelijken met vlinders) vereisen - de meeste kleuren zijn blijvend mits de objecten in het donker bewaard worden. In meer dan één opzicht vertegenwoordigt zijn boekje de tamelijk extreme opvattingen van de vroege jaren vijftig. Barnard huldigt namelijk min of meer de opvatting dat de meeste verzamelingen, weliswaar na inspectie door een museum, door de erfgenamen bij het grof vuil gezet dienen te worden...

Ik belicht nog wat negatieve aspecten van het schelpen verzamelen. Iedereen onder ons weet dat er twee typen van vervalsing bestaan, namelijk (1) vervalsing van het object en (2) vervalsing van het etiket. In de handel wordt zeldzaamheidswaarde uitgedrukt in geldswaarde; een hoge geldswaarde leidt tot meer vraag dan aanbod en dus tot vervalsing. Vervalsing van schelpen geschiedt door bijvlijen bijvoorbeeld van twee losse kleppen één complete bivalve maken), repareren met papiermaché, beschilderen, bewerken met heet ijzer (kauri's), verhitten (kauri's), en zelfs geheel namaken. Wat betreft dit laatste, Dance (1986: 43) beweert dat de verhalen over van rijstpasta gemaakte exemplaren van de beroemde en vroeger zeer zeldzame *Epitonium scalare* geheel apocrief zijn. Tegenwoordig weet men waar *E. scalare* te verkrijgen is (o.a. Baai van Manila Filippijnen) en kan bij vrijwel elke schelpenhandelaar een mooi exemplaar voor een redelijke prijs aangeschaft worden.

Vervalsing van het etiket is eigenlijk een falsificatie op wetenschappelijk niveau en kan daardoor tot (betreurenswaardige) publicatie van fictieve gegevens leiden. In wezen is het etiket het belang-

rijkste onderdeel van het exemplaar en tegelijkertijd ook een kwestie van goed vertrouwen. Men kent twee typen acceptabele etiketten, namelijk (1) te algemeen gestelde etiketten (vooral vroeger wijd verbreid - oud materiaal in het Leidse museum is soms, in de tijd dat het Frans nog de taal van de wetenschap was, bijvoorbeeld geëtiketteerd als bijvoorbeeld 'Mers des Indes', Méditerranée, enzovoort) en (2) voldoende gedetailleerde etiketten. Dat laatste is een hoofdstuk apart buiten het kader van dit opstel.

Daarnaast kent men van slechte etiketten ook weer twee varianten, namelijk (1) foute etiketten zonder intentie, en (2) foute etiketten met intentie = vervalste of fictieve etiketten. Wat betreft de eerste vorm, het aantal gevallen waar Sumatra met Suriname verwisseld is (en omgekeerd) is legio, en als bijv. een schip van Java via Kaapstad naar Amsterdam voer, werd het materiaal geëtiketteerd als afkomstig van Kaapstad. En wie heeft niet geworsteld met afkortingen? Uit mijn eigen praktijk verwijst ik naar C.G.H. - natuurlijk bijna altijd de afkorting van Cape of Good Hope; hier is het echter oppassen geblazen, want mij bleek later dat de Zuid-Afrikaanse verzamelaar C. George Haines zijn naam ook afkortte als C.G.H.

Etiketvervalsingen vallen in veel gevallen pas door de mand bij nader onderzoek ter plaatse. Een destijds bekende Deense malacoloog, in de zucht aandacht te trekken die hij niet kreeg, fingeerde Deense vindplaatsen van Midden-Europese landslakken. Toen dat ontdekt werd, bleek dat heel pijnlijk voor de persoon in kwestie te zijn en te blijven - hij was in veel opzichten een verdienstelijk verzamelaar, maar boven veel van zijn gepubliceerd werk bleef toch een donkere wolk van argwaan hangen... Zitten onze musea nog vol met dergelijke onontdekte zaken? Het komt herhaaldelijk voor dat men zonder resultaat op een gegeven vindplaats naar een grote zeldzaamheid gaat zoeken. Dan groeit de argwaan, tot opeens, jaren later, iemand anders de gezochte slak wel ter plaatse tegenkomt.

Tenslotte een sleutelroman. Rascha Peper (1993) heeft een boeiende roman geschreven gebaseerd op de lotgevallen van een grote collectie tropische zee-mollusken die naar het Amsterdamse museum kwam en het echtpaar dat die verzameling opbouwde. De schrijfster heeft zich uitstekend laten voorlichten en het verhaal geeft een beeld zoals de buitenstaander tegen schelpenverzamelaars aankijkt. Het is lichtelijk (?) badinerend en persiflerend; in de persoon van Dr. Bol wordt een ietwat caricaturale versie van onze gewaardeerde collega Dr. Coomans geschetst. De verleiding iets te citeren is te groot.

Op p. 19 schrijft Peper: "De malacologie was zijn grootste hartstocht, het manoevreren binnen het instituutsbudget zijn grootste zorg en als hij 's avonds in zijn eentje thuis zat, vormden weten-

schappelijke publikaties over uitgestorven Strombidae of de voortplantingsrituelen van de Keizersvolut zijn grootste afleiding". Een passage op p. 70 verwoordt zelfs de ethische opvattingen van een verzamelaar in dienst van een openbaar instituut: "Zelf was Ernst Bol geen verzamelaar. Met de ongeschreven wet dat een museumman niet privé verzamelt, had hij nooit moeite gehad. Thuis lagen een paar gekke misvormingen op zijn bureau en dat was alles. Schelpen wekten grote hebberigheid op. 'Steek eens zo'n mooi wenteltrapje in je zak', had zijn vroegere vriendin weleens gezegd, 'of een paar van die zilverstreepjes, dan laat ik er oorbellen van maken'. Dat hij er nooit aan begonnen was, lag misschien aan de halfbewuste angst een grens te overschrijden. Wie verzamelde had nooit genoeg. Die werd gedreven door een passie die niet te verenigen viel met het goed beheren van een museum. En goed beheren, dat deed hij nu juist graag. In feite verzamelde hij natuurlijk ook, maar voor het instituut, en met het instituut voelde hij zich zo verwant dat hij de collectie eigenlijk als zijn eigen collectie zag."

En tenslotte p. 137: "Daar stond de collectie, in grauwe dozen, en had alle glans verloren. Hij [Roché], de mannelijke helft van het verzamelaars-echtpaar, staarde langs de kisten en ladekasten en vroeg zich af waarmee de afgelopen jaren van zijn leven toch gevuld waren geweest. Met de kalkachtige omhulsels van schaal- en weekdieren, in wier oneindige variatie in vorm, kleur en motief hij belang gesteld had. Het had in elk geval een wereldberoemde collectie opgeleverd. Zelden had sublimatie zo doeltreffend gewerkt." Hier komt de aap uit de mouw. Zoals een modern romanière betaamt, komt nu de sex ter sprake! Sublimatie blijkt immers de clou van het verhaal te zijn. Leest u zelf de verschrikkelijke afloop maar na - ik heb het boek aan de bibliotheek NMV geschonken.

Mijn dank geldt mijn vriend Dr. A.S.H. Breure die de stimulans gaf me hier weer in te verdiepen. Veel inspiratie werd ontleend aan de beide boeken van Dance (1966, 1986).

#### Literatuur

- Barnard, K.H., [1951]. A beginner's guide to South African shells: i-ii, 1-215. Cape Town/Kaapstad.  
 Dance, S.P., 1966. Shell collecting: an illustrated history: 1-344. Berkeley/Los Angeles  
 Dance, S.P., 1986. A history of shell collecting: I-XV, 1-265. Leiden.  
 Peper, R., 1993. Rico's vleugels. Roman. L.J. Veen, Amsterdam Antwerpen.

Adres van de auteur:  
 Cees Laseurlaan 1185  
 2597 GN 's Gravenhage